

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.100>

ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ДОКТРИНИ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ

Мушенюк В.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права
ПЗВО «Київський міжнародний університет»*

Чигир П.Р.,

*здобувач 3 курсу третього (освітньо-наукового) ступеня вищої освіти
за спеціальністю 081 «Право»
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права
ПЗВО «Київський міжнародний університет»*

Мушенюк В.В., Чигир П.Р. Генеза розвитку наукової доктрини про державний суверенітет.

У статті визначено актуальність дослідження наукової доктрини щодо історичного розвитку категорії «державний суверенітет» як особливо важливої проблематики в умовах протистояння нашою країною військової ворожій агресії та здійснення державного управління в країні в умовах оголошеного правового режиму воєнного стану. Досліджено категорію державного суверенітету на внутрішньому рівні як стану єдності, неподільності та самостійності державної влади в країні та зовнішньому рівні як незалежності та рівноправності держави у міждержавних відносинах з іншими країнами. Розкрито зміст ключових наукових питань про вплив на суверенітет легітимації державної влади у контексті характеристики її публічно-управлінської сутності та особливостей реалізації. Досліджено генезу проблематики формування державної влади в різні періоди розвитку суспільства. Зокрема: втілення суверенітету в особі монарха як природне і невідчужуване право на верховну владу; протиставлення доктрини легітимізму, для якої ключовим було питання обґрунтування права на владу, доктрині легітимації, яка центрована навколо проблеми забезпечення відповідності здійснення державної влади суверенній волі народу. Зроблено узагальнення про те, що суверенітет як комплексне правове явище означає повноту влади держави на її території, а також можливість самостійно ухвалювати законодавчі рішення щодо внутрішньої та зовнішньої політики без впливу з боку інших держав, міжнародних чи міждержавних організацій, окремих осіб тощо. Права людини задають масштаб легітимності державної влади і функціональне призначення останньої – забезпечення державного суверенітету як простору для утвердження гідності людської особистості на засадах взаємоповаги, волі та свободи. Вбачається перспективним для подальшого науково-правового осмислення представників сучасної адміністративно-правової науки способи удосконалення управлінських відносин суверенітету як суспільно-політичної категорії у концепті правового регулювання відносин народовладдя.

Ключові слова: воля народу, генеза, демократія, державна влада, законодавство, легітимація, народовладдя, наукова доктрина, право, публічно-управлінська діяльність, суверенітет.

Mushenok V.V., Chigir P.R. Genesis of the development of the scientific doctrine of state sovereignty.

The article determines the relevance of the study of the scientific doctrine on the historical development of the category of "State sovereignty" as a particularly important issue in the context of our country's countering military hostile aggression and implementation of public administration in the country under the declared legal regime of martial law. The author examines the category of state sovereignty at the internal level as a state of unity, indivisibility and independence of state power in the country and at the external level as independence and equality of the state in interstate relations with other countries. The author reveals the content of key scientific issues on the impact on sovereignty of the legitimization of state power in the context of characterizing its public administration essence and features of its implementation.

The author examines the genesis of the problem of the formation of state power in different periods of society's development. In particular: the embodiment of sovereignty in the person of the monarch as a natural and inalienable right to supreme power; contrasting the doctrine of legitimism, for which

the key issue was the justification of the right to power, with the doctrine of legitimation, which is centered around the problem of ensuring that the exercise of state power is in line with the sovereign will of the people. The author generalizes that sovereignty as a complex legal phenomenon means the full power of the state on its territory, as well as the ability to independently make legislative decisions on domestic and foreign policy without influence from other states, international or intergovernmental organizations, individuals, etc. Human rights set the scale for the legitimacy of state power and the functional purpose of the latter – to ensure state sovereignty as a space for the affirmation of the dignity of the human person on the basis of mutual respect, freedom and liberty. It seems promising for further scientific and legal comprehension of the representatives of modern administrative and legal science to find ways to improve the administrative relations of sovereignty as a socio-political category in the concept of legal regulation of democracy relations.

Key words: will of the people, genesis, democracy, state power, legislation, legitimation, democracy, scientific doctrine, law, public administration, sovereignty.

Постановка проблеми. Як складова існування державного суверенітету, внутрішній суверенітет державної влади характеризується її верховенством, єдністю, неподільністю та самостійністю в країні. Зовнішній суверенітет визначає незалежність та рівноправність держави у міждержавних відносинах з іншими країнами. Тобто, державний суверенітет як комплексне правове явище означає повноту влади держави на її території, а також можливість самостійно ухвалювати законодавчі рішення щодо внутрішньої та зовнішньої політики без впливу з боку інших держав, міжнародних чи міждержавних організацій, окремих осіб тощо.

Актуальність дослідження питання збереження державного суверенітету для України є особливо актуальним в умовах протистояння військовій ворожій агресії та здійснення державного управління в умовах оголошеного правового режиму воєнного стану [1]. Даний суспільно-політичний стан існування нашої країни отримав остаточне закріплення Законом України «Про правовий режим воєнного стану». Зазначений нормативно-правовий акт встановив особливий правовий режим на території держави та надав особливі повноваження органам державної влади та місцевого самоврядування [2]. В зазначених умовах питання збереження суверенітету постає перед українцями у новому вимірі та спонукає до вивчення в історичному розрізі існуючого світового практичного досвіду та теоретичних напрацювань філософів, мислителів, науковців, державних діячів.

Перебуваючи стані війни, Україна продовжує героїчний поступ до подальшого закріплення цінностей європейської правової суверенної держави як члена рівноправної партнерсько орієнтованої міждержавної спільноти. При цьому реалізація процесу подальшого становлення національної державності, розвитку демократії, формування механізму народовладдя, з урахуванням нових глобальних політичних викликів, актуалізує необхідність дослідження основних постулатів зародження, становлення та розвитку суверенітету та законності державної влади. Виходячи з цього, для сучасної адміністративно-правової науки та практики її реалізації актуальним стає здійснення різносторонньої характеристики управлінської складової відносин народовладдя як сучасної суспільно-політичної категорії.

Мета дослідження. Виходячи з окресленої вище проблематики, в даній статті авторським колективом зроблено спробу аналізу різних історичних етапів наукової доктрини різних країн та суспільно-політичних систем щодо способів здобуття суспільної значимості державної влади на засадах законності, справедливості та доцільності, а також можливості забезпечувати її здатність репрезентувати суспільні інтереси, цінності, стабільність політичної системи.

Стан опрацювання проблематики. Питання реалізації державної влади та окремих її елементів перманентно перебуває в епіцентрі дискусій і концептуалізацій як у межах загальнотеоретичного правознавства так і межах адміністративно- та конституційно-правової доктрини. Питання забезпечення суверенітету державної влади ставало предметом досліджень таких вітчизняних вчених, як Ю.Г. Барабаш, О.В. Батанов, Р.А. Калюжний, В.В. Копейчиков, В.В. Кравченко, В.І. Курило, В.В. Мушенюк, М.В. Оніщук, В.Ф. Погорілко О.Ю. Тодика, В.Л. Федоренко, В.Є. Чиркін, В.М. Шаповал, О.І. Ющик та ряду інших фахівців галузей теорії права, філософії права, адміністративного, конституційного права тощо.

Разом з цим, значно меншу уваги у межах сучасних наук адміністративного та конституційного права було приділено фахівцями дослідженню оцінки суспільної значимості для народу, як суспільної спільноти певної держави, державного суверенітету. На нашу думку, саме звернення до філософсько-правових дискурсів з цього питання може значно допомогти у постановці і вирішенні сучасних проблемних питань збереження суверенітету та народовладдя в Україні, що викликає додатковий науковий інтерес до здійснення дослідження правників у даній царині.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на стрімкий розвиток та удосконалення суспільно-управлінських відносин, а також перерозподіл обсягу суверенних прав (наднаціональні, національні, регіональні, муніципальні одиниці [3, с. 11]), доктрина державного суверенітету не визначається застарілою. Сама держава посідає чільне місце найвищої одиниці суспільно-політичного життя в історичному розрізі. Наразі за будь-якою національною державою зберігаються основоположні позиції в таких питаннях як забезпечення національної безпеки та захист територіальної цілісності; формування належного рівня життя громадян шляхом надання соціальних послуг та підвищення соціальних стандартів; регулювання відносин підприємницької діяльності та захист від неправомірної економічної конкуренції; охорона природних ресурсів та їх раціональне використання тощо.

В контексті підтримання авторської позиції щодо стабільності та непохитності доктрини державного суверенітету зазначимо, що від часів Жана Бодена феномен державної влади розглядається в світлі та межах концепту суверенітету, який задає її ключові якісні характеристики. Так, за словами французького мислителя, суверенітет визначається як абсолютна й довготривала влада держави, змістом якої є вище повноваження віддавати накази [4, с. 96].

При цьому, філософсько-правова доктрина імплікує концепт суверенної державної влади контекстними конотаціями. Це призводить до діалектичної напруги його семантичного поля. Так, з одного боку, суверенна влада визначається абсолютною, але іманентною рисою такої влади постулюється те, що вона не є безмежною, не постає як суто волюнтаристська. Дії суверена завжди обмежені деякими фундаментальними законами. Тобто, він здійснює свою абсолютну владу в межах певного порядку [5, с. 26].

В період епохи Просвітництва, суверенна державна влада розглядалася як влада монарха. Проте, на думку авторського колективу, доцільно зробити суттєве, з точки зору формування відносин державного управління, доповнення про те, що така влада розглядалася не лише як влада самого монарха, як конкретної фізичної особи. Значно більшою мірою робився акцент на те, що суверенітет втілюється в особі монарха, за своєю сутністю не зводяться до цієї особи. Для утвердження такого типу суверенітету принципове значення має те, що монарх містить у собі не тільки реальне володіння верховною владою, або право на таку владу, але й природне і невідчужуване право на верховну владу.

За таких умов, суверенітет розглядався не лише як сама влада у відповідних її сутнісним властивостям проявах, а як і право на владу відповідного суб'єкта. При цьому, зазначене право на владу є домінуючим у порівнянні із самим суб'єктом, а також незалежним від суб'єктів влади політико-правовим та культурно-цивілізаційним феноменом. Як слушно зазначає Альчук Марія «вивчення такого феномену було складовою філософсько-правового дискурсу, яка отримала назву доктрини легітимізму» [6, с. 26].

Отже, слід узагальнити, що на ранніх етапах державотворення, концептуалізація фундаментальних законів у державі, що обмежують суверенну владу і цього порядку, в межах якого вона здійснюється, становлять одну з початкових ключових ідей забезпечення державного суверенітету.

Фундаментальні зміни у розумінні природи суверенітету пов'язані як з ідейним контекстом Великої французької революції, так і з її наслідками. Втіленням суверенітету в зазначений період стала не особа монарха, а нація як політична спільнота. При цьому, політична спільнота і держава почали отожднюватися. Звернемо увагу на той факт, що наука XVIII ст. перетворила державу на верховну особу і суб'єкт права таким чином, що характеристика абсолютного суверенітету, який приписувався нації, неминуче переходив до держави [7, с. 23-24].

Найбільше значення для процесу формування уявлення про народ як суб'єкта суверенної влади сформувалося у результаті секуляризації схоластично-християнської концепції про природу влади відомим мислителем Жан-Жаком Руссо. Слід звернути увагу на відому його позицію про те, що народ, що підкоряється законами, має їх створювати. Тобто, народ повинен підкорятися власній волі та позиції. За словами філософа, «будь-яка держава, що не збудована на цьому фундаменті, не є державою, що керується законами: це продукт тиранії, потвора, що силою порушує права людської природи» [8].

Аналіз державотворчої позиції французького мислителя формує авторську дискусію щодо того, що проголосити народ носієм суверенної влади недостатньо, адже на емпіричному рівні держава монополізує в своїх руках всі важелі примусу. Виходячи з цього, постає завдання вироблення інструментів у руках народу задля убезпечення себе від узурпації влади державою. І якщо дискурс про право суб'єкта суверенітету на владу є дискурсом легітимізму, то відносно народу питання про обґрунтованість його зазіхань на повноту суверенної влади не постає, це виноситься за дужки і сприймається як атрибут природного права народу.

Досліджуючи історичний ракурс розвитку відносин суспільної значимості державної влади та її можливості репрезентувати суспільні інтереси, зазначимо наступне. До XIX сторіччя у суспільно-правовому розумінні відмежуванню легальності і легітимності не надавалося якогось принципового значення. Дане суспільне осмислення було справою загальною, а не юридичної герменевтики. Легальність розумілася як відповідність приписам закону, тоді як легітимність передбачала виправдання тих чи інших норм, інституцій або претензій на владу. Так, наприклад, Крістіан Вольф у своїй праці «Природне право» 1748 року легітимним вважає правління, яке здійснюється в межах законів [9, с. 156].

Категорія «легітимність» (як здатність того чи іншого політичного режиму досягти суспільного визнання та виправдання обраного політичного курсу, прийнятих ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурах влади [4, с. 87-88]) стає одним із основних в політико-правовому дискурсі в післянаполеонівську епоху. Спочатку він набуває ваги у Франції, потім поширюється у форматі французького впливу на правові культури Європи. Семантичний профіль концепту легітимності державної влади виник в межах осмислення питання співвідношення права і влади як сили.

Аналіз історичного досвіду за проблематикою дослідження дає підстави до узагальнення сформованої у той час позиції про те, що право завжди має спиратися на силу влади, щоб бути дієвим і виконувати у спільноті людей покладені на нього завдання. Тобто, право потребує влади, і будь-який прояв права людьми сприймається як прояв влади. Правовий порядок слід визначати владним порядком. Однак, не лише право потребує влади, а влада також потребує права. Слід деталізувати, що влада настільки потребує права і правових норм, що навіть тоталітарні режими вважають за необхідне створити відчуття домінування права та виправдовувати свою діяльність, апелюючи до недосконалості правових норм.

Слід звернути увагу на той факт, що властивість влади як сили полягає в тому, що без опори на право вона стає хиткою і непевною. Тобто, справжню міць владі надає саме право, а не сила. І у свою чергу, сила і примус ніколи не дарує владі стабільність і тривалість. Отже, починаючи з часів Ж.-Ж. Руссо, який стверджував, що «найсильніший ніколи не може бути достатньо сильним для того, аби завжди владарювати, якщо не перетворить своєї сили на право, а покірність йому – на обов'язок» [10, с. 84], до даного часу боротьби України за свою територіальну цілісність, право (міжнародне право) є головним регулятором справедливості щодо узгодження будь-яких дій чи владнання глобальних суспільних відносин внутрішньо державного та міждержавного характеру.

Здійснюючи аналіз наукової доктрини щодо способів здобуття суспільної значимості державної влади, на нашу думку, доцільним є вирішення питання про те, яким чином сила трансформується у право. Зазначимо, що процес такого перевтілення сили на право й отримав концептуалізацію в якості легітимації державної влади. При цьому, концепт легітимації державної влади відносно суверенітету народу виконує епістемологічну функцію. Іншими словами, легітимація є обґрунтуванням народовладдя. Таке відбувається тому, що єдиним механізмом трансформації сили на право постулюється лише вільне визнання влади спільнотою, на яку вона поширюється, вільну згоду всіх членів спільноти на реалізацію такого типу суспільного буття.

Сам же феномен визнання народом влади держави над собою містить у структурі такого визнання три аналітичні елементи. Першим є свобода і автономія людей, на яких поширюється сила влади. Другий – відсилає до уявлень про політичне як сферу публічності. Третій елемент передбачає визнання та взаємність. Ці три елементи є безумовною умовою того, щоб право поставало конститутивним моментом влади [11, с. 85].

Проведені дослідження дають підстави зазначити, що легітимація, при цьому, може бути: 1) зовнішньою – успішність влади у виконанні своїх функцій створення миру, добробуту і правових гарантій для громадян); 2) внутрішньою – визнання авторитету влади, вільний послух тощо. Однак, у обидвох цих вимірах, на нашу думку, легітимація виступає інтелектуальною схемою, що вбудовує партикуляризм цієї окремої державної влади в контекст універсального цілого, розглядає державну владу на тлі та у відповідності до ціннісних імперативів такого універсального цілого.

У межах дослідження наукової доктрини розвитку державного суверенітету та здобуття суспільної значимості державної влади, слід також звернути увагу на права людини як універсальне мірило правового характеру такої влади. Втіленням сучасної суті прав людини можна вважати вказівку на ідеал вільної людської особистості в Преамбулі Пакту 1966 року «Про економічні, соціальні і культурні права» [12]. Виходячи з цього зазначимо, що права людини можуть бути мірилом державної влади і засобом її легітимації лише в разі їх універсальності, що можливо виключно при відокремленні змісту концепції прав людини від її походження, тобто від культурно-історичних умов її виникнення.

В процесі дослідження доктринальних положень щодо державного суверенітету, доцільно зазначити, що категорії «суверенітет» та «легітимація» державної влади є спорідненими в тому, що вони відповідають у кожному акті свого здійснення ідеалам права, втіленим в концепції прав людини. Зазначене авторське припущення дозволяє здійснити фундаментальне для нашого дослідження узагальнення про зв'язок між правами людини, як легітимаційним масштабам державної влади, та демократією як концептом зв'язку між правами людини і народовладдям.

Демократія як форма держави (державного управління) з її головними принципами рівності (рівний доступ до державних посад, право на участь в ухваленні рішень, що стосуються життя всієї спільноти) і свободи (народ сам для себе створює конституцію, дає собі закони й вибирає собі владу) є найоптимальнішою умовою здійснення прав людини. Тобто, це означає, що демократія є необхідною умовою для функціонування прав людини. Зазначена авторська позиція знаходить узгодження з думкою Отфріда Гьоффе, який стверджує про те, що «демократія як форма держави є правом людини в загальному значенні» [5, с. 13].

Між правами людини, як сучасним втіленням уявлень про право як таке, і демократією є необхідний зв'язок, який містить у собі й ієрархічне відношення, оскільки демократія є підпорядкованою праву та має цінність саме як найкраща з усіх існуючих форма здійснення ідеалів і цінностей права. Тобто, якщо право – це завжди ціль, то демократія, а отже і народовладдя, – це завжди засіб для досягнення цієї цілі. Права людини – це безумовний масштаб легітимації державної влади. А отже, права людини легітимують і саму демократичну державу. Остання є легітимною та сприяє утвердженню державного суверенітету лише тоді, коли вона «у своїх рішеннях керується правами людини в їхній цілісності» [5, с. 20].

Одним із важливих елементів державного суверенітету в Україні, який забезпечується правом (нормами та приписами нормативно-правових актів) є забезпечення гідності людської особистості у гармонійному суспільстві взаємної підтримки і поваги.

Висновки. Питання державного суверенітету як форми реалізації державної влади центрує на собі весь філософсько-правовий дискурс від давнини до сучасності та вказує на недосягнення наразі абсолютного стану сформованості такої суспільно-політичної системи у глобальному масштабі. У науковій доктрині фундаментальне значення для формування проблематики суверенітету має проблематика легітимації державної влади. В цьому контексті питання державотворення визначається як перехід інтелектуального дискурсу від парадигми легітимізму, в межах якої основною проблемою поставало обґрунтування права на владу, до парадигми легітимації. Зазначена парадигма визначає питання права на владу назавжди вирішеним. Тобто, носієм суверенної влади є і може бути лише політична спільнота – народ. Будь-яке інше вирішення питання державного суверенітету не допускалося.

Важливим питанням реалізації відносин забезпечення державного суверенітету в концепції державного управління в сучасній Україні є не лише постійне забезпечення легітимації державної влади, а й подолання проблематики забезпечення єдності народної і державної волі, остання з яких постійно проявляється у реалізації волі пануючої меншості населення над підвладною більшістю. Адже, підпорядкування державної влади волі народу стане інструментом для досягнення мети народовладдя. Увідповіднення державної влади волі народу як суверена повинно забезпечуватися тим, що державну владу легітимує право. При цьому останнє береться у його конкретній визначеності та концептуалізації – як доктрина прав людини. Права людини задають масштаб легітимності державної влади і функціональне призначення останньої – забезпечення державного суверенітету як простору для утвердження гідності людської особистості на засадах взаємоповаги, волі та свободи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua>.
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
3. Кресіна І. Конституційно-правові засади державного суверенітету: до 20-ї річниці проголошення незалежності України. *Вісник Національної академії наук України*. 2011. № 6. С. 3–16.
4. Радченко О.В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія; Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. 380 с.
5. Гьоффе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу. Київ: Альтерпрес, 2003. 264 с.
6. Альчук Марія. Філософсько-правовий дискурс: історія і сучасність. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2013. № 3. С. 7–13.

7. Hoffe Otfried. Die Menschenrechte als Letimation demokratischer Politik. *Freiburger Zeitschrift fur Philosophie und Theologie*. 1979. S. 3–24.
8. 310 років від дня народження Жан Жака Руссо, французького філософа (1712–1778 pp.). URL : <http://www.nbuv.gov.ua/node/5960>.
9. Абашнік В.О. Вольф Християн // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 томах. Том 2: Філософія права / Ред. С.І. Максимов. Харків: Право, 2017. С. 109–112.
10. Recht und Moral. Texte zur Rechtsphilosophie. Norbert Hoerster (Hrsg.). Stuttgart: Reclam, 2008. 343 p.
11. Specht, Reiner (Hg.). Rationalismus. *Geschichte der Philisophie in Text und Darstellung*. Stuttgart: Reclam, 1995. Bd. 5.
12. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.